

Методика формування уявлень про соціально-економічне життя при вивченні теми: «ЕКОНОМІЧНА КРИЗА В УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 80-Х РР. ХХ СТ.» (Історія України. 11 клас)

Тема уроку: «Економічна криза в Україні в другій половині 80-х рр. ХХ ст.»

робочий зошит; Коляда І., Лук'янчук О. Історія України в 11 класі. Навчально-методичний посібник для вчителів. – К.: «Аконіт». 2005. – 200 с.

Мета уроку:

охарактеризувати економічну кризу в УРСР, спроби радянсько-партійного керівництва УРСР реформувати економічну сферу; визначити причини невдачі заходів радянського керівництва щодо подолання економічної кризи та їх результати, сформувані в учнів уявлення про економічний розвиток УРСР в 1985–1991 рр.

Цільові завдання:

- проаналізувати причини економічної кризи;
- висвітлити основні прояви економічної кризи в другій половині 80-х рр. ХХ ст. в УРСР;
- охарактеризувати спроби керівництва країни по реформуванню економічної сфери держави;
- виявити причини провалу стратегії економічного «прискорення» та політики радикальної економічної реформи;
- ознайомити учнів з економічною ситуацією в сільському господарстві країни;
- розкрити процес наростання соціального невдоволення;
- проаналізувати причини виникнення шахтарського страйкового руху;
- сформувані вміння аналізувати та узагальнювати інформацію, висловлювати власні міркування, опираючись на попередні знання;
- закріпити вміння працювати з історичними документами, оперувати історичними термінами та поняттями;
- виховувати інтерес до історії України, критичного ставлення до інформації.

Тип уроку: комбінований.

Навчально-методичне забезпечення:

Турченко Ф.Г. Історія України, 11 клас: профільний рівень. Підручник. – К.: Генеза, 2011. – 400 с. (§ 71-72);

Хід уроку.

I. Перевірка домашнього завдання по темі «Радянська “Перебудова” і Україна».

У ході **фронтального опитування** вчитель пропонує учням відповісти на такі **запитання**:

- *У чому проявилася в 1982–1985 рр. глибока криза радянської політичної системи?*
- *Які заходи проведено в другій половині 1980-х років для стабілізації суспільно-політичного становища?*
- *Які були причини падіння авторитету Компартії України в другій половині 1980-х років?*
- *Як відреагувало керівництво КПУ, уряд республіки на Чорнобильську катастрофу 1986 р.?*
- *Чому позиція КПУ, уряду УРСР в питаннях національного відродження українців була консервативною?*

Групову роботу вчитель організовує, запропонувавши учням висловити міркування, відповівши на запитання:

Чому плани вирішення соціальних проблем, визначені радянським та республіканським керівництвом, були нереальними?

Організовуючи індивідуальну роботу, учитель пропонує учням виконати завдання за дидактичними картками.

Підготуйте аргументи і відповідь на запитання:

1) Якими були основні риси стану економіки УРСР на початку 1980-х рр.?

2) Які риси соціально-економічного, суспільно-політичного життя свідчили про період «застою» у розвитку УРСР?

II. Актуалізація опорних знань та мотивація діяльності.

Учитель під час вступної бесіди, використовуючи міжкурсові зв'язки з курсом всевітньої історії, пропонує учням відповісти на запитання, актуалізуючи знання учнів щодо політики економічного «прискорення» радянського керівництва.

Учитель. Які були завдання радянського керівництва щодо проведення курсу економічного «прискорення» та яке місце відводилось УРСР у цих планах?

Учень Основні поставлені завдання передбачали: за три п'ятирічки (15 років) створити виробничий потенціал, що приблизно дорівнював би вже накопиченому за роки радянської влади. Подвоєння національного прибутку передбачалося забезпечити за рахунок впровадження досягнень НТП та НТР з метою підвищення в 2,3-2,5 рази продуктивності праці. У руслі даних планів партійно-державне керівництво сподівалося розв'язати також і гострі соціальні проблеми. Потенціал республіки мав бути використаний повністю.

Учитель. Які результати та наслідки мало проведення «антиалкогольної кампанії»?

Учень. Виконання цієї постанови супроводжувалося безліччю непродуманих заходів, від яких через деякий час довелося відмовитися. Збитки від авантюрного соціального експерименту були величезними: державна казна в Україні недоотримала близько 10 млрд крб., було вирубано під корінь десятки тисяч гектарів першокласних виноградників, садових насаджень, закрито виноробні виробництва.

Учитель. Якими були реальні наслідки спроби реалізувати керівництвом СРСР стратегію економічного «прискорення»?

Учень. У народно-господарчому комплексі відбулося загострення традиційних проблем економічного «організму» СРСР, викликавши різке, вибухоподібне наростання фінансової, а потім і економічної кризи.

III. Вивчення нового матеріалу. План теми уроку:

1. Економічний розвиток УРСР в умовах «Горбачовської перебудови».

А) Провал політики економічного «прискорення» (1985–1987 рр.).

Б) Шахтарський страйк 1989 р.
В) Спроби радикальної економічної реформи (1987–1990 рр.).

2. Становище в сільському господарстві.

3. Фінансове становище, життєвий рівень громадян України.

1. Економічний розвиток України в умовах горбачовської перебудови.

А) Провал політики економічного «прискорення» (1985–1987 рр.).

Уявлення про стратегію «прискорення» партійно-державного керівництва СРСР вчитель формує за допомогою пояснення та ієрархічної схеми: «Структура управління економічною системою УРСР». На середину 1980-х років, до кінця не усвідомлюючи драматизму ситуації, партійно-державне керівництво СРСР в економічній сфері обирає стратегію «прискорення». Її суть полягала в тому, щоб на існуючій матеріально-технічній базі, при незмінних соціально-економічних відносинах, не роблячи жодного реального кроку в бік ринкових відносин, прискорити темпи економічного розвитку і таким шляхом вийти з кризи. Прагненням саме в такий спосіб покращити становище в народному господарстві була позначена економічна політика українського керівництва.

Отже, політика «прискорення», яка проводилася без суттєвих змін у системі виробничих відносин, мала призвести до економічного зростання (за задумом партійного керівництва). А по факту стратегія «прискорення» виявилася лише пропагандистським закликком.

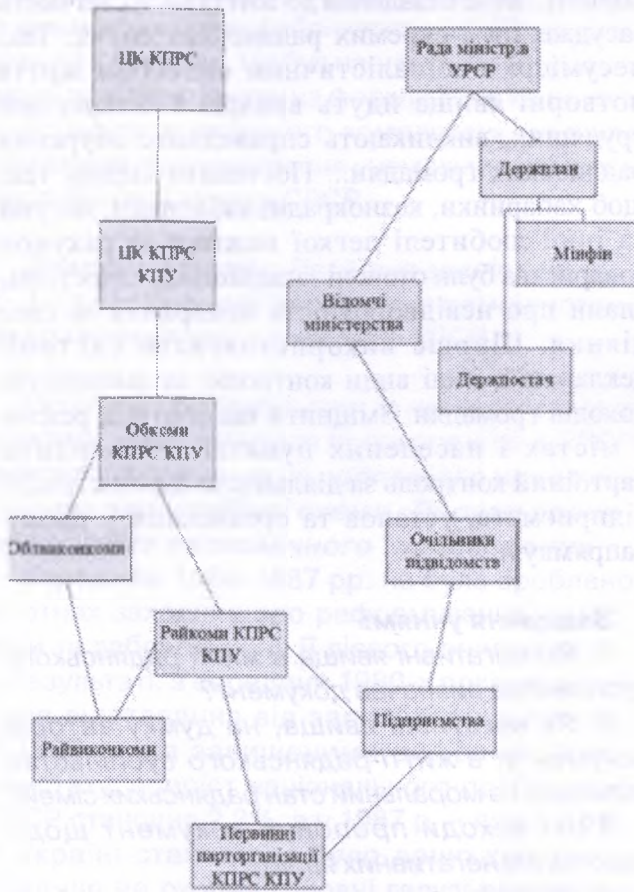
Завдання учням. Первісне закріплення:

1. Визначте зміст стратегії економічного «прискорення».

2. Занотуйте до конспекту зміст поняття «стратегія економічного «прискорення»».

Структура управління економічною системою УРСР.

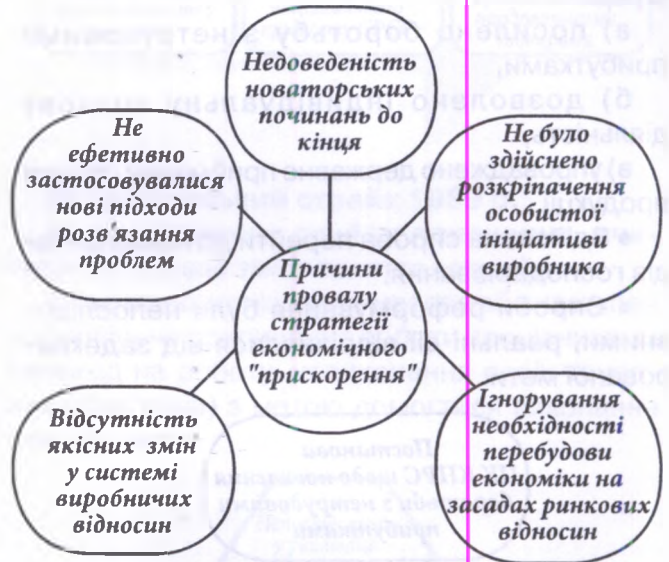
Використовуючи доведення та структурно-логічну схему «Причини провалу стратегії економічного «прискорення»», вчитель розкриває заходи керівництва УРСР упродовж 1985-1987 рр. Економічна стратегія, пропонована керівництвом СРСР та УРСР, та план її втілення не надавали нічого нового, а

деякі новаторські починання не доводилися до кінця, окремі правильні й сміливі рішення потопали в трясовині старих підходів до розв'язання проблем, не приносячи очікуваних результатів. Так, у червні 1985 р. у Москві було проведено Всесоюзну нараду з питань науково-технічного прогресу. Невдовзі пленум ЦК КП України ухвалив постанову про заходи щодо прискорення науково-технічного прогресу в республіці, а у листопаді 1985 р. в Києві відбувся Всесоюзний семінар з вивчення досвіду роботи в УРСР з ресурсозбереження і покращення матеріаломісткості на основі НТП. Ні в Москві, ні в Києві не пропонували нічого принципово нового. «Нові методи» цілком вписувалися у рамки старої командної системи: більше, краще, активніше.

Отже, очевидна істина ставала зрозумілою і партійно-радянським консерваторам. «Прискорення» не могло дати відчутного результату без якісних зрушень у системі виробничих відносин, розкріпачення особистої ініціативи виробника, перебудови економіки на ринкових засадах.

Завдання учням. Первісне закріплення:
1. Яку стратегію обрало радянське керівництво щодо УРСР упродовж 1985-1987 рр?
2. Занотувати до конспекту структурно-логічну схему.

Розкриваючи основні заходи керівництва СРСР по перебудові економіки на ринкових засадах, **вчитель** використовує **розгорнуту характеристику та структурну схему «Заходи по реформуванню економіки»**.

Прагнучи реформувати економіку республіки, керівництво СРСР здійснило ряд таких заходів:

по-перше, у травні 1986 р. прийнято постанову ЦК КПРС щодо посилення боротьби з нетрудовими прибутками.

по-друге, у листопаді 1986 р. прийнято Закон СРСР «Про індивідуальну трудову діяльність».

по-третє, у 1987 р. впроваджено державне приймання готової продукції.

Таким чином, радянське керівництво прагнуло відійти від традиційних «випробуваних методів» господарювання, здійснивши першу реальну спробу реформування економіки УРСР. Однак, ці реформістські спроби були непослідовними, часто спрямованість дії відрізнялися від задекларованого, тобто робилася лише видимість проведення реформ.

Завдання учням:

1. Занотувати до конспекту схему.
2. Скласти тезовий конспект.

Пропонований варіант тез:

- Стратегія економічного «прискорення» була направлена на реформування економіки УРСР.

- Прийнято ряд постанов та законів у цій сфері:

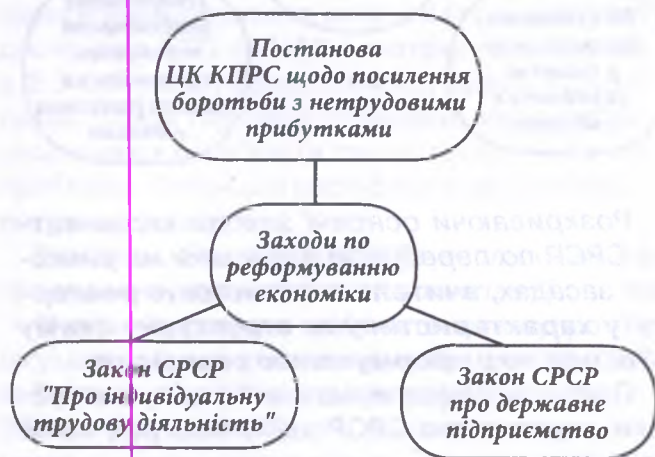
- а) посилено боротьбу з нетрудовими прибутками,

- б) дозволено індивідуальну трудову діяльність,

- в) упроваджено державне приймання готової продукції.

- Здійснена спроба перейти до нових методів господарювання.

- Спроби реформування були непослідовними, реальні дії відрізнялися від задекларованої мети.

Формуючи компетентності науково-дослідницької діяльності, **вчитель** організовує **самостійну роботу з документом**, пропонує учням проаналізувати документ та відповісти на запитання.

З постанови ЦК КПРС «Про заходи щодо посилення боротьби з нетрудовими доходами». Травень 1986 р. «...Є чимало фактів, коли люди отримують нетрудові доходи, займаючись розкраданнями, спекуляцією, хабарництвом, іншими видами діяльності, деякі з них використовують у цілях наживи належні державі машини та механізми, транспортні засоби, житлову площу, паливо, сировину і матеріали. На підприємствах і в установах торгівлі, побутового, комунального, медичного обслуговування, в навчальних закладах допускаються факти вимагання додаткової плати за надання послуг, присвоєння виручки, обману громадян, протекціонізму. Прагнення до

користі, легке ставлення до життя не зустрічають засудження в окремих радянських сім'ях. Такі несумісні з соціалістичним способом життя потворні явища йдуть врозріз з інтересами трудящих, викликають справедливе обурення радянських громадян... Поставити справу так, щоб хабарники, казнокради, хабарники, несуні та інші любителі легкої наживи за рахунок товариства були оточені загальним презирством, знали про невідворотність покарання за свої діяння. Ширше використовувати систему декларацій, інші види контролю за законністю доходів громадян. Зміцнити паспортний режим в містах і населених пунктах... Посилити партійний контроль за діяльністю адміністрацій підприємств, установ та організацій у цьому напрямку».

Завдання учням:

1. Які негативні явища в житті радянського суспільства визначав документ?

2. Як негативні явища, на думку авторів документу, в житті радянського суспільства впливали на моральний стан радянських сімей?

3. Які заходи пропонує документ щодо подолання негативних явищ?

4. На вашу думку, наскільки дієвими були запропоновані заходи?

Розкриваючи складнощі реформування промисловості в УРСР, **вчитель** використовує **міркування**. Складність реформування промисловості визначалося відсутністю структурної перебудови УРСР. У результаті старі негаразди почали проявлятися все гостріше. У чому це виявлялося? Так, в другій половині 1980-х років зношеність основних фондів підприємств України досягла 60%. Морально застарівав верстатний парк. Курс XXVII з'їзду КПРС на прискорений розвиток машинобудівного комплексу провалився. Кризові явища в промисловості наростали. Крім того, багаторічна тенденція до переважаючого росту виробництва засобів виробництва, тобто групи «А», що так і не була зупинена, призвела до того, що лише 20% потужностей промисловості випускали товари народного споживання. Становище ускладнювало ще й те, що близько 80% загального обсягу промислового виробництва не мало на території республіки завершеного технологічного циклу.

Отже, як і раніше, в Україні вироблялися головним чином напівфабрикати, а готова продукція – за її межами. Це був наслідок цілеспрямованої політики центру на формування «єдиного народногосподарського комплексу», за яким приховувалося прагнення унеможливити вихід республіки зі складу СРСР.

Завдання учням. Первісне закріплення:

1. Скласти схему-перелік причин наростання кризових явищ в економіці УРСР.

Уявлення про результати та наслідки заходів політики «економічного прискорення» в УРСР **вчитель формує у ході розповіді з використанням еволюційної схеми «Прояви провалу політики економічного «прискорення»».**

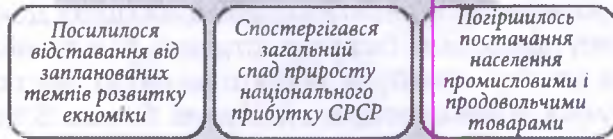
Упродовж 1986-1987 рр. не було зроблено істотних заходів щодо реформування економіки та забезпечення її дієвого прискорення. У результаті, з середини 1980-х років посилювалося відставання від запланованих темпів. У 1986 р., за завищеними цифрами Держкомстату, приріст національного прибутку по СРСР становив 2,3%, а у 1987 р. – лише 1,6%. В Україні становище було дещо кращим, і спад ще не охопив головні галузі економіки. Працелюбність, дисциплінованість і висока кваліфікація робітників, інженерно-технічних працівників і колгоспників дали можливість на деякий час нейтралізувати негативні тенденції в народному господарстві СРСР, які були дедалі загрозливішими. Однак за умов централізованого розподілу, важелі якого тримали союзні відомства, населення республіки не відчувало позитивних результатів своєї праці. Становище з промисловими і продовольчими товарами у республіці погіршувалося. До того ж, за умов тісних економічних зв'язків, які контролював центр і які задовольняли насамперед його інтереси, обвальний спад виробництва в Україні був неминучий.

Отже, необхідність поглиблення економічних перетворень на ринкових засадах ставала дедалі очевиднішою.

Завдання учням:

1. Занотувати до конспекту структурно-логічну схему «Прояви провалу політики економічного «прискорення»».

2. Скласти тезовий конспект.

Б) Шахтарський страйк 1989 р.

Використовуючи прийом **пояснення, вчитель розкриває зміст поняття «страйк».**

Страйк – організоване масове або часткове добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) з метою домогтися виконання певних вимог.

Завдання учням:

1. Занотуйте визначення терміну до словника.

Використовуючи **доведення та структурно-логічну схему «Причини шахтарського страйку 1989 р.»**, **вчитель** визначає причини шахтарського страйку 1989 р. Невдале реформування економіки, непослідовність у лібералізації суспільно-політичної сфери призвели до наростання соціальної напруженості. Так, новим явищем суспільного життя стали страйки шахтарів, що розпочалися влітку 1989 р. Головною причиною страйків була невирішеність багатьох економічних і соціальних питань. У зв'язку зі здійсненою

в народному господарстві республіки в 1950-і роки переорієнтацією промисловості з вугілля на газ змінилася і структура капіталовкладень. Протягом двох десятиліть 250 з 400 шахт Донбасу працювали без реконструкції, їхня технічна оснащеність була занадто низькою. Частка ручної праці шахтарів становила більше 53%, високою була смертність від нещасних випадків. Постійно зростала тривалість робочого дня. Замість офіційних 6 годин він іноді становив 10-11 годин.

Отже, страйк шахтарів свідчив про початок відродження робітничого руху, але вже в новій формі.

Завдання учням:

1. Занотувати до конспекту структурно-логічну схему.

Вчитель знайомить зі страйком шахтарів влітку 1989 р., використовуючи прийом образної розповіді та тематичну таблицю «Шахтарський страйк 1989 р.». Причинами страйку шахтарів було загострення соціально-економічних проблем у шахтарських регіонах: незадовільні умови праці, низька заробітна платня, зловживання партійно-профспілкових функціонерів своїм службовим становищем, хронічні перебої з постачанням продуктів харчування. Страйк стихійно розпочався 15 липня 1989 року на шахті Ясинуватська-Глибока в Макіївці Донецької області. Очолив виступ робітник очисного забою В. Комісарук. 17 липня страйк охопив уже ряд шахт Макіївки. 18 липня до страйку приєдналися шахти Красноармійська, Дзержинська, Шахтарська, Краснодону, Первомайська. 19 липня почали страйкувати шахтарі Донецька і Горлівки. 25 липня страйкувала більшість шахтарів України: 110 з 121 шахт Донецької області, 52 із 93 шахт Луганської області, усі 11 шахт Західного Донбасу, усі 20 шахт Львівсько-Волинського басейну. Загалом страйкувало до півмільйона гірників. Донецький страйковий комітет очолив О. Бокарьов, Горлівський – В. Кривенко, Павлоградський – С. Веселов, Макіївський – А. Панюшин. Було створено робітничі дружини для підтримки порядку, пікетування шахт. Не допускаючи безладдя і провокацій, робітничі дружини разом із міліцією опечатали всі магазини, що торгували алкогольними напоями. Злочинність у містах, охоплених страйком,

помітно знизилась. Приймалися рішення про недовіру офіційним профкомам, радам трудових колективів шахт та місцевим комітетам комуністичної партії. 20 липня страйкуючі шахтарі в Стаханові висунули вимогу про відставку місцевого партійно-радянського керівництва, про негайне скликання позачергового пленуму міського комітету Комуністичної партії України і сесії міської ради. Шахтарі змусили піти у відставку кожного третього директора шахти та партійно-радянських керівників у Первомайську, Сніжному, Дзержинську, Стаханові. 22 липня у Донецьку область прибула і приступила до роботи комісія Ради міністрів СРСР під головуванням заступника голови Ради міністрів СРСР, голови бюро Ради міністрів СРСР по паливно-енергетичному комплексу Л. Ряб'єва. У Донбасі також перебував голова Ради міністрів УРСР В. Масол. Йшов важкий і напружений діалог між її представниками і уповноваженими страйкових комітетів. Того ж дня генеральний секретар ЦК КПРС, голова президії Верховної Ради СРСР М. Горбачов і голова Ради міністрів СРСР М. Рижков звернулися до шахтарів Донбасу із закликом відновити роботу. Ситуація у деяких галузях народного господарства досягла критичної межі. Також зазначалось, що всі погоджені урядовою комісією по розгляду вимог гірників Донбасу питання буде негайно розглянуто у Верховній Раді СРСР і Раді міністрів СРСР з участю представників шахтарів і по них будуть прийняті необхідні рішення. 29 липня радянські ЗМІ повідомляли, що «комісія Ради міністрів СРСР і ВЦПС розглянула вимоги шахтарських страйкових комітетів від Донецької і Ворошиловградської областей і підписала протоколи погоджених заходів. Урядова комісія приступила до другого етапу своєї роботи – реалізації заходів, а також підготовки необхідних законодавчих, правових і нормативних актів. Комісія повідомила, що прийняті рішення, які мали галузевий і загально регіональний характер, будуть поширені на всі вугледобувні райони України». 30 липня 1989 р. страйк припинився. Однак після закінчення страйку більшість із страйкових комітетів не припинили своєї діяльності та перетворилися на постійно діючі. Страйки шахтарів безпосередньо вплинули на те, що 3 серпня був прийнятий Верховною Радою УРСР Закон «Про економічну самостійність Української РСР» – викликаний великими проблемами і труднощами у розвитку економіки, розвалом управління

виробництвом, занепадом багатьох галузей народного господарства. 7 серпня на нараді в ЦК Компартії України Щербицький визнав, що основними причинами страйків є запусненість соціальної сфери і нерозв'язаність багатьох побутових питань, погане забезпечення житлом, незадовільність людей оплатою праці, постачанні продовольства і товарів першої необхідності, а також погіршення екологічної обстановки.

Передумови страйку	Причини страйку	Привід	Результати
Кризовий стан командно-адміністративної системи.	Загострення соціально-економічних проблем у шахтарських регіонах: незадовільні умови праці, низька заробітна платня, зловживання партійно-профспілкових функціонерів своїм службовим становищем, хронічні перебої з постачанням продуктів харчування.	Дефіцит засобів особистої гігієни (туалетного мила, шампуню).	Прийнято Верховною Радою УРСР Закон «Про економічну самостійність Української РСР»; зміна місцевого державно-партійного керівництва та керівництва вугільної галузі і шахт; поява альтернативних профспілок; політизація страйкового руху.

Завдання учням:

1. Заповнити таблицю «**Шахтарський страйк 1989 р.**».

Під час міркування вчитель розкриває особливості страйкової боротьби шахтарів. 1990 року страйки тривали. 1 березня 1991 року розпочався загальний страйк донецьких шахтарів. Поступово наростаючий страйковий рух в УРСР політизується. У чому це проявлялося? Одночасно з економічними (підвищення зарплати і поліпшення умов праці) висувалися і політичні вимоги. Так, донецькі гірники ухвалили резолюцію з вимогою відставки першого секретаря ЦК Компартії Володимира Щербицького та голови Верховної Ради УРСР Валентини Шевченко. Відмінною рисою страйків цього періоду стала політизація вимог. Шахтарі, колективи інших галузей господарства, які їх підтримали, вимагали ліквідації парткомів на підприємствах, націоналізації майна КПРС, відставки уряду,

деполітизації правоохоронних органів.

Завдання учням:

1. Визначте особливість страйкового руху у період його посилення.
2. Заповніть структурно-логічну схему «Основні політичні вимоги шахтарів»

Розкриваючи основні результати страйкової боротьби шахтарів, **вчитель** використовує розгорнуту характеристику.

Масові виступи шахтарів засвідчили, що:

по-перше, вперше за роки радянської влади робітники, які вважалися провідною силою суспільства, відкрито продемонстрували, що їхні інтереси розходяться з інтересами радянсько-партійного керівництва;

по-друге, масові виступи робітників примусили владу прискорити пошук виходу з економічної кризи.

Отже, страйки шахтарів в УРСР дестабілізували загальні основи тоталітарної системи.

Завдання учням:

Занотуйте тези до конспекту.

В) Спроби радикальної економічної реформи (1987–1990).

Характеризуючи нові тенденції, які з'явилися в економічній політиці в 1987-1989 рр. **вчитель** використовує розгорнуту характеристику. Одним з найголовніших завдань «перебудови» її ініціатори оголосили встановлення контролю народу над господарським життям, «передачу економічної влади трудящим» шляхом радикальної економічної реформи. Загалом економічні

зміни, ініційовані керівництвом, передбачали:
по-перше: підвищення економічної самостійності державних підприємств;

по-друге: розвиток приватного підприємництва там, де це було «соціально виправданим»;

по-третє: залучення іноземних інвестицій шляхом створення спільних підприємств.

Отже, радянсько-партійне керівництво спробувало поглибити економічну реформу.

Завдання учням:

1. Занотувати тези до конспекту.

Висвітлюючи питання радикальної економічної реформи, **вчитель** використовує прийом **розповідь та структурно-логічну схему «Межі свободи»**. Уперше за час політики «перебудови» на липневому (1987) пленумі ЦК КПРС було поставлено питання про радикальну економічну реформу. Передбачалося розробити правові й економічні основи для забезпечення співіснування державного і незалежного від держави секторів господарства, для чого сприяти перетворенню частини державних підприємств на орендні, кооперативні, акціонерні, приватні, змішані, а також з участю іноземного капіталу. Втім, це була стратегічна мета. Найближчим же часом обіцяли зменшити контроль над державною частиною економіки, а централізоване планування поєднувати з наданням підприємствам певної свободи. «Межі свободи» визначалися трьома горбачовськими «С»: самостійність, самоврядування, самофінансування. Основні ідеї радикальної економічної реформи впроваджувалися в «Законі про державне підприємство» (від 30 червня 1987 р.), за яким підприємства могли дискутувати з відповідними міністерствами щодо окремих пунктів запропонованих планів (хоча в цілому плановий принцип зберігався), одержували право на встановлення прямих (без посередництва Держплану) зв'язків з постачальниками і споживачами, деяким навіть дозволялося вступати в прямі контакти з іноземними фірмами.

Отже, запропоновані нововведення, за умови послідовного їх втілення в реальне життя, могли зменшити вплив державної бюрократії на економіку і розв'язати ініціативу виробників. Центральні відомства могли втратити частину

свого всеохоплюючого контролю над народним господарством. Тому саме на цьому напрямі реформ управлінський апарат чинив особливо витончений і сильний опір. Не маючи змоги відкинути реформу «з порога», консервативні сили в центральному апараті й на місцях опрацьовували компромісні варіанти, які б заспокоїли народ, але водночас зберегли їхні командні позиції.

Завдання учням:

1. Занотуйте структурно-логічну схему «Межі свободи».
2. Чому радянсько-партійне керівництво здійснило перехід до радикальної економічної реформи?

Завдання учням:

1. Скласти тези: «Основні ідеї Закону про державне підприємство від 30 червня 1987 р.».

Непоследовність і половинчастість, які були закладені в модель госпрозрахунку, що пропонувалися для впровадження на підприємствах після липневого пленуму 1987 р., вчитель розкриває, використовуючи розповідь та тематичну таблицю «Моделі госпрозрахунку». З початку 1989 р. почали переходити на госпрозрахунок за другою моделлю. Потім економісти заговорили про третю модель госпрозрахунку. При цьому в промисловості жодних позитивних змін не відбулося. Навпаки, половинчасті та непродумані реформи вносили дезорганізацію в командно-централізовану і по-своєму логічну систему управління економікою. Адже послаблення контролю центру, надання додаткових прав директорам створювало умови для пошуків вигідніших партнерів, давало змогу відмовитись від неприбуткової трудомісткої роботи і перейти до випуску товарів, реалізація яких давала великі прибутки. За умов панування штучно встановлених цін, що не відображали реальних затрат, ця відносна свобода економічної діяльності підприємств почала відігравати руйнівну роль, вела до посилення розбалансованості народного господарства, подальшого розпаду економічних зв'язків.

Таким чином, спроби впровадження ринкових механізмів посилили економічну кризу.

Моделі госпрозрахунку		
Перша модель	Друга модель	Третя модель
1987 р.	1989 р.	1990 р.
Підприємства могли дискутувати з відповідними міністерствами щодо окремих пунктів запропонованих планів (хоча в цілому плановий принцип зберігався), одержували право на встановлення прямих (без посередництва Держплану) зв'язків з постачальниками і споживачами, деяким навіть дозволялося вступати в прямі контакти з іноземними фірмами.	Система економічних відносин, за якої підприємства одержують певну самостійність, відшкодовують витрати на виробництво продукції своїми доходами, розпоряджаються прибутком, матеріально стимулюють якісну працю робітників; поєднує централізоване керівництво з певною господарською самостійністю підприємств.	Система економічних відносин, за якої підприємства об'єднуються в одне ціле і отримують певну самостійність.

Використовуючи прийом **пояснення**, **вчитель** розкриває зміст поняття «господарський розрахунок». **Госпрозрахунок** – система економічних відносин, за якої підприємства одержують певну самостійність, відшкодовують витрати на виробництво продукції своїми доходами, розпоряджаються прибутком, матеріально стимулюють якісну працю робітників; поєднує централізоване керівництво з певною господарською самостійністю підприємств. Госпрозрахунок – це, **по-перше**, самокупність, або заміщення витрат за рахунок власних доходів від реалізації товарів і послуг. **По-друге**, рентабельність або дохідність усіх ланок підприємства (цехів, бригад тощо), тобто перевищення доходами витрат. **По-третє**, матеріальна заінтересованість трудових колективів і окремих працівників у результатах діяльності, насамперед у доході. **По-четверте**, матеріальна відповідальність колективу за незадовільну роботу, невиконання договірних зобов'язань тощо.

Завдання учням.

1. Занотуйте таблицю: «Моделі госпрозрахунку».
2. Складіть тези: «У чому проявлялась непослідовність і половинчастість моделі госпрозрахунку».

Використовуючи прийом **пояснення**, **вчитель** розкриває зміст поняття «кооператив».

Кооператив – добровільне об'єднання осіб для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних і культурних потреб на засадах самоврядування.

Завдання учням:

1. Занотуйте визначення терміну до словника.

Під час розгляду питання про кооперативний сектор економіки **вчитель** застосовує прийом **міркування**. Кооперативний сектор економіки був неспроможний істотно поліпшити становище в економіці. У чому це проявлялося? Хоча на початок 1990 р. в Україні було зайнято майже 700 тис. осіб в кооперативному секторі, але понад третину його продукції й послуг надавалося не населенню, а державним підприємствам. Майже 60% кооперативів створювалися в мережі громадського харчування замість підприємств державної торгівлі, які згортали свою роботу. Це не забезпечувало конкуренції між державними і кооперативними підприємствами. До того ж, дві третини кооперативів виробляли продукцію із сировини, закупленої на державних підприємствах чи у роздрібній торгівлі. За таких умов кооперативи мали можливість шляхом підвищення цін отримувати високі прибутки. Партійно-державна номенклатура вдало використовувала це для поширення серед населення антикооперативних настроїв і водночас вкладала у кооперативи кошти з метою отримання власних прибутків. Нерідко кооперативи використовували як канал переказу безготівкових коштів (які були на рахунках держпідприємства і використовувалися лише для банківських взаєморозрахунків всередині держсектору) в готівку. «Живі гроші», не підкріплені товарною масою, потрапляли до рук покупців, викликаючи інфляцію.

Отже, такий стан кооперативного сектору економіки слугував ще одним чинником провалу економічної реформи і розпаду існуючої економічної системи.

Завдання учням:

1. Занотуйте до конспекту основні причини неможливості кооперативного руху істотно поліпшити становище в економічній сфері.
2. Чому кооперативний сектор став ще одним чинником провалу економічної реформи?

2. Становище в сільському господарстві.

Характеризуючи основні заходи керівництва СРСР в аграрному секторі економіки, **вчитель** використовує **розгорнуту характеристику**. Одночасно з реформування промисловості, схожі процеси відбувалися і в аграрному секторі економіки. Було здійснено ряд заходів з метою реформувати галузь сільського господарства:

по-перше, у 1986 р. було ухвалено спільну постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про подальше вдосконалення економічного механізму господарювання в агропромисловому комплексі країни»;

по-друге, у 1989 р. було прийнято рішення щодо розвитку на селі альтернативних форм господарювання – селянських (фермерських) господарств, поширення різних форм оренди, утворення кооперативних колективів.

Однак, жодних помітних зрушень у сільському господарстві не відбулося та очікуваних результатів не дало.

Використовуючи прийом **пояснення**, **вчитель** розкриває зміст поняття «фермерське господарство».

Фермерське господарство – приватне сільськогосподарське підприємство, яке займається комерційними поставками сільськогосподарської продукції на ринок.

Завдання учням:

1. Занотуйте тези до конспекту.
2. Занотуйте зміст терміну «фермерське господарство» до словника.

Розкриваючи наростання кризи в аграрному секторі економіки УРСР, **вчитель** використовує **розповідь**. Незважаючи на прийняті рішення, ніяких помітних зрушень у сільському господарстві УРСР не відбувалося, все звелося до створення нової управлінської структури – Держагропрому – своєїрідної бюрократичної «надбудови» над колгоспами, радгоспами, переробними підприємствами. Створення Держагропрому з його розгалуженою бюрократичною системою на місцях не послабило продовольчу проблему, хоча центральні відомства з властивим їм казенним оптимізмом рапортували про помітне збільшення обсягів продукції в агропромисловому секторі: протягом 1986–1988 рр. на 3,6%. Насправді

збільшення було фіктивним, бо обліковувалися не реальні обсяги товарної продукції, а їхня вартість, яка в умовах швидкого зростання цін не відбивала динаміку товарної маси. Колгоспно-радгоспне керівництво, блокуючись з консервативними силами в партійних верхах, чинило опір впровадженню нових форм господарювання на селі.

Отже, відсутність ефективного реформування аграрного сектору в УРСР мала своїм наслідком наростання гостроти продовольчого питання, яке стало додатковим чинником росту соціальної напруженості в суспільстві й змушувала керівництво шукати виходу з кризи.

Завдання учням:

1. Які чинники поглиблювали кризу в аграрному секторі?

3. Фінансове становище, життєвий рівень громадян України.

Результати економічних перетворень **вчитель** висвітлює за допомогою прийому **довеження**. Невдачі у реалізації реформ, подальше погіршення ключових показників розвитку економіки, доповнене прагненням союзних структур зберегти свою владу над республікою, негативно позначились на фінансовому становищі та стали однією з основних причин інфляції і масового знецінення грошей, що боляче вдарило по добробуту мільйонів українців. Так, унаслідок перших господарських перетворень підприємства й колгоспи дістали певну свободу у формуванні фонду заробітної плати, яка швидко зростала. Однак результатом підвищення зарплати стало поступове знецінення грошей, не забезпечених товаром. Навіть те, чого було завжди вдосталь, ставало дефіцитом. У містах виникли черги за макаронними виробами, крупами, милом, цукром. Наприкінці 1988 р. розрив між грошовою і товарною масою в Україні збільшився до 10 млрд крб. і мав тенденцію до невпинного зростання. Це викликало розбалансованість споживчого ринку. Поряд із цим активно зростало вивезення товарів за межі республіки, процвітав «чорний ринок».

Таким чином, крім промисловості, аграрного сектору криза охопила і фінансову систему країни.

Завдання учням:

1. Користуючись своїми смартфонами, заготуйте зміст поняття «інфляція», «дефіцит», «чорний ринок» до словника.

2. Скласти структурну схему: «Причини кризи у фінансовій сфері».

Характеризуючи основні заходи у фінансовій сфері та їхні наслідки, **вчитель** використовує прийом **розгорнутої характеристики**. Кризовий стан фінансової сфери виявився у здійсненні радянсько-партійним керівництвом таких заходів:

по-перше, 1 жовтня 1989 р. ЦК КПРС ухвалив рішення підвищити платню працівникам партійного апарату на 50-100%.; при цьому за ними зберігалися всі пільги, які вони мали інколи за символічну плату, що означало турботу партійного керівництва про номенклатуру. На інтереси рядових громадян майже не зважали;

по-друге, у січні 1991 р. новий прем'єр-міністр СРСР В.Павлов провів грошову реформу: відбувся обмін старих п'ятидесяти- і сторублевих купюр на нові, що негативно позначилося на матеріальному та моральному стані пересічних громадян;

по-третє, було проведено реформу роздрібних цін, у результаті якої вони помітно піднялися.

по-четверте, розширився асортимент товарів, які реалізовувалися населенню по договірних (вільних) цінах. При цьому вклади громадян в Ощадбанку (а це величезна сума) можна було отримувати лише з кінця 1991 р. За цей час гіперінфляція з'їла заощадження, тому купівельна спроможність населення, а значить і його життєвий рівень, падали. У той самий час номенклатурні верхи зберегли всі свої переваги.

Отже, крах командної економіки, падіння життєвого рівня населення України і стали каталізатором наростання суспільної активності.

Завдання учням:

1. Які заходи були проведені в фінансовій сфері, та які результатів вони спричинили?

2. Складіть тези: «Фінансове становище українців».

IV. Закріплення вивченого матеріалу.

Коллективна робота у формі, репродуктивної бесіди за запитаннями:

- Як негативні тенденції економічного життя посилювалися в другій половині 1980-х років?
- Охарактеризуйте захід «держприймання». Чому він виявився неефективним?
- Які причини робітничих виступів у 1989 р.?
- Як фінансове становище в УРСР позначилося на життєвому рівні населення?

V. Підбиття підсумків уроку.

Узагальнення.

Отже, на середину 1980-х рр. в СРСР склалася ситуація, коли керівництво держави та УРСР не знайшло ефективних важелів для стримування кризових тенденцій в економічній сфері. Реформування економіки здійснювалося в межах командно-адміністративної моделі з використанням усіх наявних в її арсеналі бюрократичних важелів. Однак радянсько-партійне керівництво СРСР та УРСР не розуміло назрілої необхідності щодо поглиблення економічних перетворень на ринкових засадах. Нерозуміння цієї необхідності, відсутність дієвої програми заходів призвело до краху командної системи економіки. Провал реформи управління економікою і модернізацією виробництва привів УРСР на шлях економічної дезінтеграції в межах Радянського Союзу.

Отже, керівництво СРСР та УРСР, попри всі намагання, вже не було в змозі позитивно вплинути на ситуацію.

VI. Домашнє завдання.

1. Опрацюйте параграф, виконайте завдання до параграфу. Підготуйте відповідь на запитання та виконайте завдання:

А. З'ясуйте спільні та відмінні риси в стратегії економічного «прискорення» та реформ «Празької весни» 1968 р.

Б. Визначте причини невдач реалізації стратегії економічного «прискорення».

2. Ви – пересічний українець, який прослухав інформацію у телепрограмі «Час» про обмін купюр, висловіть своє ставлення до цієї акції.

3. Ви – журналіст газети «Правда», складіть перелік питань до страйкуючих шахтарів.